

Fricis Mendērs

KRIEVU IMPERIĀLISMS UN LATVIEŠU TAUTA (20. gs. 50.–60. gadi)

PRIEKŠVĀRDS

Divi ievērojamā latviešu politiķa Friča Mendera¹ apraksti par pēckara Latvijas mērķtiecīgu rusifikāciju un krievu imperiālisma izpausmēm Latvijā līdz šim nav tikuši nedz publicēti, nedz ir atrodami starp citiem viņa padomju okupācijas laikā sarakstīto un VDK konfiscēto darbu rokrakstiem, kurus ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 1991. gada 15. aprīļa lēmumu nodeva glabāšanā reto rokrakstu režīmā Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālajai bibliotēkai.²

Šo abu darbu neparasto likteni noteica to dzelīgais un reizē trāpīgais, pašā Friča Mendera vārdiem runājot, krievu imperiālisma raksturojums. Tieši pateicoties tam, tie ir tikuši noslēpti viņa apsūdzības lietas³ lappusēs, kur šo rindiņu autoram laimējās tos uziet.

Pirmais ir neliela apjoma asprātīgs 1959. gada augustā rakstīts pamflets par tā laika aktuālo tēmu – latviešu nacionālkomunistu sagrāvi pēc PSKP CK pirmā sekretāra Ņikitas Hruščova vizītes Rīgā 1959. gada jūnijā. Lai slēptu patieso saturu, tas rakstīts kā kāda studenta stāstījums svešumā mītošai tantei par viņa studiju darbu.

Šis pamflets rakstīts uz atklātnes,⁴ kuru F. Mendērs 1959. gada 26. augustā sūtījis trimdā Zviedrijā dzīvojošā sociāldemokrāta Bruno Kalniņa⁵ dzīvesbiedrei Maigai Kalniņai uz Stokholmu, ko viņa tā arī nesaņēma. Nelaimīgas sagādīšanās dēļ šī atklātne kopā ar vairākām citām nenosūtītām korespondencēm tika atrasta 1960. gada 12. jūlijā Rīgas pasta šķirošanas daļā aiz šķirošanas skapjiem un transportiera, kad tur tika uzsākts remonts.

Paredzot, ka korespondences sūtīšanai uz ārzemēm gandrīz gadu pēc tās nonākšanas pastā varētu būt negatīva rezonanse ārzemju plašsaziņas līdzekļos, kā arī neatrodot ne nosūtītāja vārdu, ne adresi, šķirošanas daļas priekšnieks sāka pētīt anonīmā sūtītāja rakstīto tekstu. “Pētniecības” rezultātā atklātne ar šķirošanas daļas priekšnieka pavadvēstuli⁶ tajā pašā dienā nonāca Valsts drošības komitejā, kurai saņēmeja – LSDSP žurnāla “Brīvība” redakcijas – adrese Stokholmā bija labi zināma. Līdz ar to izskaitļot sūtītāju nebija īpaši grūti.

Kratišanas laikā pie F. Mendera atrada kādu, pēc VDK pārliedzības, padomju iekārtai bīstamu viņa “pretpadomju satura tekstu”, un

F. Menders tika saukts pie kriminālatbildības par valsts noziegumu, proti, par apcerējuma "Domas, darbi un dzīve. 1903–1940" uzrakstīšanu, pārrakstīšanu un glabāšanu.⁷ Kā viens no F. Mendera veiktiem kriminālnoziegumiem apsūdzības slēdzienā ir minēts, ka viņš, lūk, "liek [atklātnes] lasītājam aplami secināt, ka bijušais Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Berklavs 1959. gadā tika atbrīvots no ieņemamā amata nevis sakarā ar viņa darbībā izpaudušos buržuāzisko nacionālismu, bet par to, ka centies ierobežot Latvijā it kā notiekošo rusifikāciju".⁸

Pats F. Menders 1960. gada 3. augusta pratināšanā skaidro, ka viņam šķitis: "... Berklavam uzskati nacionālā jautājumā bija pareizāki par komunistiskās partijas un padomju valdības izvesto nacionālo politiku ..."⁹ Atklātnē es izteicu savus personīgos uzskatus, ka Latvijā pašlaik notiek rusifikācija, tas ir, pārkrievošana, un ka tā ir Padomju Savienības centrālās varas nacionālās politikas izpausme."¹⁰

Laimīgā kārtā šoreiz F. Menders tomēr palika uz brīvām kājām. 1962. gada 15. decembrī prokuratūra nolēma viņa krimināllietu pārtraukt¹¹ un atbrīvot no kriminālatbildības kā personu, kura šajā laikā nav sabiedrībai bīstama.¹²

Pats F. Menders ar šo prokuratūras lēmumu tika iepazīstināts gan tikai 1963. gada 6. septembrī.¹³

Otrs F. Mendera darbs, neraugoties uz to, ka ticis sarakstīts desmit gadus vēlāk, atrodas šajā pašā krimināllietā, kas tika atjaunota 1969. gada jūlijā pēc tam, kad 6. jūlijā Tallinas muitā atceļā no Rīgas kopā ar dzīvesbiedri Irēni tika aizturēts ASV vēsturnieks Paulis Lazda,¹⁴ pie kura "tika atrasta un izņemta piezīmju grāmatiņa raibos vākos, kurā ar lodīšu pildspalvu ierakstīts pretpadomju satura sacerējums".¹⁵

Pratināšanas gaitā P. Lazda atzinās, ka tas ir Friča Mendera sacerējuma noraksts, un pastāstīja, ka ar F. Menderu iepazīties pēc viņam pazīstamā Stokholmā dzīvojošā trimdas vēsturnieka Ulža Ģērmaņa¹⁶ ieteikuma jau sava pirmā Latvijas apmeklējuma laikā 1968. gada vasarā, kad bibliotēkās vācis materiālus savai doktora disertācijai gan Stokholmā, gan Helsinkos, no kurienes caur Tallinu devies uz Rīgu. U. Ģērmanis teicis, ka labākie vēstures materiāli ir paši cilvēki, kas konkrētajā laikā dzīvojuši un darbojušies, un iedevis P. Lazdam F. Mendera adresi.¹⁷ Toreiz tā bijusi tikai īsa iepazīšanās satikšanās.¹⁸

1969. gada jūnijā P. Lazdas ceļš uz Rīgu bijis līdzīgs, tikai šoreiz, tiekoties ar F. Menderu, paaugstinājies, vai viņš arī ko raksta. F. Menders paskaidrojis, ka rakstot gan, un parādījis divus ar rakstāmmašīnu uzrakstītus sacerējumus. Viens no tiem saucies "Krievu imperiālisms un latviešu tauta".¹⁹ Tā kā šis raksts bijis tikai vienā eksemplārā, F. Menders to P. Lazdam iedevis vien pārrakstī-

šanai, brīdinot, ja robežkontrole to pie viņa atradīs, P. Lazdam būs nepatīkšanas.²⁰ Diemžēl F. Mendera paredzējums piepildījās.

Lai labāk izprastu šeit aprakstītos notikumus, der paturēt prātā to starptautisko politisko gaisotni, kāda pastāvēja laikā, kad Fricis Menders rakstīja savu apcerējumu par krievu imperiālismu un latviešu tautu un nodeva to P. Lazdam izvešanai no PSRS. Iepriekš minētais pirmais pamflets bija rakstīts tad, kad tika pārvilkta svītra latviešu nacionālkomunistu centieniem ierobežot Latvijas pārkrievošanu, bet pēdējais F. Mendera darbs tapa pēc tam, kad vardarbīgi tika pārvilkta svītra centieniem ierobežot PSRS ekspansiju Čehoslovākijā, kad "Prāgas pavasari" saplosīja padomju tanku kāpurķēdes.

Šī PSRS vadītā Varšavas pakta valstu intervence vienā no šā paša pakta valstīm, kas vēlējās iet savu ceļu, lemt pati savu nākotni, izraisīja plašu starptautisku rezonansi, ko sev raksturīgā veidā piemin arī VDK savā F. Mendera apsūdzības rakstā: "Apstākļos, kad imperiālistiskās valstis ar emigrantu pretpadomju organizāciju palīdzību izved pret Padomju Savienību vērstu ideoloģisku diversiju, izmantojot šim nolūkam melīgu informāciju par padomju dzīves īstenību, Menders atkal atjaunojis pretpadomju darbību."²¹

Domājams, nekļūdīsimies, sakot, ka VDK jau "Prāgas pavasara" ziedonī aktivizēja savas aģentūras darbu, un, tā kā F. Menders atšķirībā no P. Lazdas bija iepazinis VDK ne tikai no grāmatām, viņš sava apcerējuma oriģinālu bija laikus veiksmīgi nobēdzinājis, tādēļ kratīšanā tas netika atrasts. Izmantojot šo apstākli, viņš, neraugoties uz P. Lazdas parakstītajām liecībām (pats P. Lazda jau 13. jūlijā tika izraidīts ar aizliegumu turpmāk iebraukt PSRS²²), kategoriski noliedza jebkādu saistību ar P. Lazdas piezīmju grāmatiņā atrasto VDK tik netīkamo tekstu. F. Menderam paliekot pie sava, VDK Izmeklēšanas daļas sevišķi svarīgo lietu izmeklētājs majors A. Rēvalds 28. augustā nozīmēja ekspertīzi autora noteikšanai pēc valodas stila, kuru uzdeva izdarīt LPSR ZA Valodas un literatūras institūta vecākajai zinātniskajai līdzstrādniecei filoloģijas zinātņu kandidātei Tamārai Porītei un tā paša institūta jaunākajai zinātniskajai līdzstrādniecei filoloģijas zinātņu kandidātei Annai Bergmanei.²³

1. septembra ekspertīzes aktā lasāms ekspertu atzinums: "... ir iespējams, ka rakstiem ir viens un tas pats autors – Menders Fricis Jāņa d."²⁴

Nemot vērā, ka Paulim Lazdam nebija nekāda iemesla apmelot Frici Menderu, bet pēdējam bija objektīva nepieciešamība noliegt saistību ar minēto sacerējumu, šodien nav nekāda pamata apšaubīt, ka politiskā apcerējuma "Krievu imperiālisms un latviešu tauta" autors tik tiešām ir ievērojamais latviešu politiķis Fricis Menders.

Diemžēl nedz minētā raksta rokraksts, nedz mašīnraksts līdz mūsdienām nav saglabāties. Ir vien Tallinas muižā P. Lazdam

aizturēšanā izņemta piezīmju grāmatiņā atrodamais oriģināla noraksts,²⁵ kas tapis steigā, ar vairākiem dažu vārdu saīsinājumiem un, iespējams, arī vienu otru pārrakstot ieviesušos neprecizitāti, kā arī LPSR VDK ekspertu uz rakstāmmašīnas pārrakstīts noraksta noraksts,²⁶ kurā mēģināts, tomēr ne vienmēr sekmīgi, atšifrēt gan P. Lazdas rokrakstu, gan minētos saīsinājumus atbilstoši nopratināšanā dotajām P. Lazdas norādēm.²⁷

Pateicoties tam, ka, neraugoties uz minētajā krimināllietā atrodamo LPSR Augstākās tiesas trīs amatpersonu parakstītu aktu par lietisko pierādījumu, ieskaitot šo piezīmju grāmatiņu, iznīcināšanu,²⁸ tā šajā krimināllietā ir tomēr saglabājusies, bija iespējams salīdzināt abu norakstu tekstu. Tā rezultātā, par pamatu ņemot Pauļa Lazdas piezīmju grāmatiņā atrodamo, bija iespējams veikt oriģināla rekonstrukciju. Visi no apcerējuma konteksta izrietošie precizējumi pieminēti attiecīgajās piezīmēs.

Kā būtiskākais precizējums īpaši jāpiemin virsraksta pirmais vārds, proti, "krievu".

Pauļa Lazdas norakstā virsraksts lasāms šādi: K.I. + L.T. Pirmajā pratināšanā 8. jūlijā P. Lazda pastāsta, ka Menders viņam parādījis divus uz rakstāmmašīnas uzrakstītus sacerējumus. Viens no tiem saucies "Krievu imperiālisms un latviešu tauta".²⁹ To pašu P. Lazda atkārtoti arī 9. jūlija pratināšanas sākumā,³⁰ taču nedaudz vēlāk no maina šo vārdu pret "Krievijas".³¹ Turklāt pēdējā nopratināšanā 1969. gada 12. jūlijā, kad P. Lazdam prasa skaidrot viņa norakstā lietotos saīsinājumus, viņš liecina, ka oriģinālais virsraksts bijis "Krievijas imperiālisms un latviešu tauta".³²

Nav zināms, kāds ir iemesls šādai P. Lazdas liecību nekonsekvenībai (ne atsaucies vai labojis sākotnējo versiju viņš nav), taču apcerējuma teksts nepārprotami liecina, ka runa ir nevis par Krievijas, bet gan tieši par krievu imperiālismu. Pats P. Lazda bez jebkādiem saīsinājumiem jau noraksta pirmajā rindkopā ir rakstījis – "krievu nacionālistiskai supervalstij". Turklāt otrajā rindkopā atrodams arī paša autora skaidrojums, ko viņš saprot ar jēdzienu "krievu imperiālisms". Abos šīs rindkopas teikumos vārdu "krievu" Paulis Lazda pierakstījis nesaīsinātu.

Arī VDK variantā "Krievijas" imperiālisms atrodams tikai divās vietās – virsrakstā un I daļas priekšpēdējās rindkopas sākumā, šādi interpretējot Pauļa Lazdas saīsinājumu – "K.". Skaidrs, ka lielo K burtu P. Lazda šeit lietojis tādēļ, ka ar to sākas teikums.

Kas attiecas uz Friča Mendera 84 gadu vecumā sarakstītā apcerējuma saturu, par ko viņš tika sodīts ar noņemšanu uz pieciem gadiem,³³ jāapbrīno vecā vīra analītiskais prāts un nešaubīgā ticība gan latviešu tautas vēlmei, gan arī iespējai atgūt savu neatkarīgu valsti laikā, kad vairumam tas šķita pilnīgi neiespējams.

Ievērojot to, ka 10 gadus agrāk rakstītajā pamfletā runa ir par to pašu Fricim Menderam sāpīgo tēmu – krievu imperiālismu un latviešu tautu, domājams, viņam nebūtu nekas iebilstams, ka šeit tie abi tiek publicēti zem vienota virsraksta.

Un zem šā paša virsraksta īstā vieta ir arī viņa 1969. gada 31. oktobra tiesas sēdei rakstītajai spožajai aizstāvēšanās runai, kuru juridisko zinātņu doktors Fricis Menders, kurš, savulaik būdams zvērināts advokāts, daudzkārt tiesu zālēs bija teicis izcilas runas savu klientu aizstāvībai, šoreiz uzrakstīja, lai aizstāvētu pats sevi, bet, tā kā viņa tiesas sēde bija publikai slēgta, nosprieda, ka nav jēgas “trakot un aģitēt četrās plikās sienās”.³⁴ Šīs runas viens mašīnraksta eksemplārs tika glabāts pie viņa pēdējā tuvākā drauga sociāldemokrāta Klāva Lorenca.³⁵ Tagad tas pieejams Latvijas Nacionālās bibliotēkas fondos.³⁶

Bet par epilogu šai Friča Mendera darbu publikācijai lai kalpo daži izvilcumi no kādas viņa Klāvam Lorencam no nometinājuma vietas Krāslavas rajona Kapiņu (*sic!*) “nabagmājā” rakstītas vēstules.³⁷

Ivars Silārs

26.VIII 59.

Mīļā tantiņ! Mums nu suņu dienas drīz beigsies un sāksies augstskola. Nodarbojos ar senprūšu vēsturi. Interesantas lietas. Vācieši tos pilnīgi iznīcinājuši un asimilējuši. Vārdos teikuši, ka ļaus dzīvot, bet darbos spieduši nacionālā ziņā uz fizisku likvidāciju. Slikti bijis, ka neviens pasaulē nav varējis aizstāvēt un lietu virzienu apturēt. Senprūšu apgabali pilnīgi infiltrēti ar ģermāņiem. Senprūšu virsaiši kādu laiku mēģinājuši druscītiņ plūdus nosprostot. Bet tad ģermāņi sūdzējuši ķēniņam. Tas atcēlis ierobežojumus. Virsaišus nolīcis zem stingras kontroles. Daži dabūjuši pa ļepu. Esmu pie tās vietas, kur pārējie vēl gaida ķēniņa lēmumu. Gara stāvoklis virsaišos un tautā bijis šļerpīgs, jo spēka nebijis karot ar likteni. Šādas drūmas nacionālas lietas bijušas. Bet ķēniņš tikai braukājis lielīdamies. Mūsu laikos tas jau būtu pasaka. Virsaiši sākuši viens otru aprunāt. Demoralizēta banda.³⁸

Ar mīļiem sveicieniem [paraksta vietā neidentificējama rakstu zīme].

*

I

Padomju Savienība, tas ir, Krievija, strauji traukusies “uz priekšu”. Sāka ar strādnieku un zemnieku “internacionālistu un sociālistu”³⁹ varu, ar pasaules revolūciju un nonāca līdz krievu nacionālistiskai

supervalstij, nekoloniālistiskai un imperiālistiskai, uz kuras karoga, kā daži ne bez sava pamata saka, esot rakstīts – “tanku sociālisms”. Kā kluss un drausmīgs simbols tam ir veco Maskavas caru⁴⁰ kremļa siena, kurā no sākuma mūrēja revolucionārās gvardes vecos nelegālistus, kas staigāja ar “ļeņinskajām” kepkām un ādas jakās, un tagad tur glabā Staļina maršalus, kas braukā zelta tresēm apvijušies un spožiem ordeniem apkrāvušies un kam visas runas un raksti par sociālismu un komunismu ir derīgi tikai “līdz turpmākam”. Bez viņu atklātas piekrišanas un klusu ciešanas nekāds Bērziņš vai Kļaviņš neko paveikt nevar. Šo galotnes civilistu vidējo garīgo līmeni var nolasīt kā no delnas, paraugoties uz “iekooptēto” Priedīti⁴¹.

Vārds “krievu imperiālisms” nav kāds ļaunprātīgs anti-krievu⁴² termins. Krievu imperiālisms ir šodienas realitāte. Un, ja saka, ka sociālisms un imperiālisms ir nesavienojamas lietas, nu, tad droši var sacīt, ka Krievijā īsta sociālisma nav.

Var jautāt – no kurienes šodienas Krievijā, kuru sauc par sociālisma zemi, radies imperiālisms? Viņš nav no pirksta izzīsts, viņš ir “likumsakarīgs” šīs milzīgās zemes diktatūras produkts, zemes, kura 1917. gadā nebija līdz tā laika kapitālismam nobriedusi un šodien klibo aiz šodienīgā “monopolistiskā kapitālisma” un kuras ekonomika bez ārējiem sakariem var noslāpt. Šos ārējos sakarus var, protams, veidot arī citādi, bet tad būtu jāsavijas ar pārējās pasaules moderno ekonomiku, un tas varētu apdraudēt birokrātiskās, diktatoriskās plānsaimniecības pamatus, pavērt plašāk logu un durvis uz brīvo pasauli, sašķobīt ļeņinisko dogmu un aprakt pašu komunistisko diktatūru. Un tāpēc neatvairāmi ir bijis jāiet un ir iets otrs ceļš, teritoriālās impērijas ceļš, vai nu tiešā un atklātā veidā kā Baltijas zemēs, Polijas bijušos Austrumos, Besarābijā, Ritprūsijā, vai apslēptākā tā sauktajos satelītos. Un, ja šeit ekspansija sākusi atdurties uz augošu pretestību kā, piemēram, Čehoslovākijā, tad parādās tanki vai draudi kā, piemēram, Rumānijā⁴³.

Saka, ka tas nav gudri darīts un ka Krievija Čehoslovākijā prātīgi nerīkojās. Bet nevajadzētu aizmirst kādu citu lietu. Vecajā Prūsijā esot ironizējuši, ka prūšu kavalēristu garīgā apvāršņa robežas iezīmējuši trīs⁴⁴ “PF” – “Pferd, Pfrau und Zahnpfürste”⁴⁵. Nav pavisam nepareizi, ja saka, ka krievu moderno “kavalēristu”, tas ir, tankistu, komandieru vidusmērs nav tālu no vilhelmprūsiskā prūša.

Krievu imperiālisms, šī vēsturiski novēlojusies sociālā parādība, ir kādas socioloģiskas pētīšanas cienīgs objekts. Viņa dziļākās saknes būs meklējamas Krievijas ekonomikas disproporcionalitātē, kas prasa zināmus ventiļus uz ārieni. Tos nevar atvērt ar brīvu sacensību ar rietumiem. Un tad dienaskārtībā nāk teritoriālā ekspansija, ne ekvivalentu maiņa, ar diktātu uzspiests plāns un visa tā aizmugurē lielgabali un tanki. Militārām, nacionālistiskām diktatūrām, kas savā

ziņā imanenta parādība, seko teritoriāla ekspansija, kura tad kaut kā saimnieciski “jāapkalpo”.

Un, ja krievu politika uz ārieni ir kļuvusi visai nervoza, svaidīga un nenoteikta un ja pa varas galotnēm iet strīdi, tad sava vaina ir arī tam, ka pasaulē lietas nevirzās pēc ļeņinisma mācībām. Virsū mācas arī pavisam paradoksālas lietas – dziļas⁴⁶ komunistisko zemju starpā un pašu mājās aug pārtikas grūtības, un kā nepatīkamu ziņu priekšvēstnesis – grīļojas rublītis. Martā, aprīlī zelta cena papīra rublī “uzcenota” par 100–180% atkarībā no metāla tīrības...

Viss tas pavairo tieksmi glābties ar⁴⁷ vecām, rupjām, “aizvēsturiskām” un “razbainieciskā kapitāla” metodēm.

Krievu⁴⁸ imperiālisms kā modernā pasaulē novēlojusies parādība tāpēc ir agresīvs un brutāls, policejisks, nežēlīgs, rupji savtīgs un dumjš. Bet viņš nu reiz tāds ir un pastāv, viņam ir savas “likum-sakarības”, un to, kas viņa ķepās atrodas, to viņš bez cīņas arī neatlaidīs.

Šajās ķepās ir arī latviešu tauta.

II

Nevar īsti teikt, ka latviešus viņu zemē ar varu⁴⁹ pārkrievu. Nacionālas “tiesības” ir lielākas nekā cariskajā Krievijā. Ir latviešu skolas, kādu daļu vēl latviski māca augstskolās, latviešu valodā spriež tiesu, kad prāvnieki ir latvieši, latviešu valodā var iesniegt rakstus valdības iestādēm, protams, tikai Latvijas teritorijā. Visa tā cariskajā Krievijā nebija. Protams, viss tas ir iežņaupts komunistiskās varas spaīdu kreklā, un ir liels regress, salīdzinot ar Latvijas valsti. Latviešu valodai ir otrās šķiras loma, latvietis pret krievu, pie citiem līdzīgiem apstākļiem, ir otrās šķiras cilvēks. Tās tad jau nav nacionālas “tiesības”, bet īsti spaidi.

Nebūs arī pareizi teikt, ka latviešus un citus baltiešus pārkrievu tāpēc, ka pašiem krieviem mācas virsū lielā aziātu dzimstība Aizkaukāzijā un tāpēc jāskatās pēc krieviski nacionālām rezervēm Baltijā. Šādas rezerves latvieši, lietuvieši un igauņi varētu pavisam maz dot, pareizāk, gandrīz nemaz, ja pat viņus visus padarītu par krieviem, kas nemaz vairs nav iespējams. Krievi labprāt redzētu, ka latviešu jaunatne pārkrievotos, un to veicina. Faktiskam stāvoklim atbildīs, ja teiksim, ka latviešus cenšas pārtautot, paverot tādām rusificētām cilvēkam dažādos veidos labākas izredzes uz materiālu labklājību. Viņš vairs nebūs otrās šķiras cilvēks. Bet nevar šodien teikt, ka šāda politikai līdz šim būtu bijuši kādi masveidīgi panākumi.

Reālas lielas briesmas latviešiem un citiem baltiešiem turpretī draud no infiltrācijas, mākslīgi ieplūdinot krievus. Baltiju grib iespējami ātri padarīt par krievu zemi ar latvisku, lietuvisku un igauņu mazākumu. Tā ir tā rusifikācija, kas kā tumšs mākonis mācas virsū

Latvijai un pret kuru pagaidām ir tikai viens līdzeklis – visu latviešu nacionāla kopā turēšanās. Nekādi Beluhas⁵⁰, Rubeņi⁵¹, Osmaņi⁵², kuriem nav autoritātes šodienas latviešos. Viņi arī nemaz nav spējīgi būt par kādiem šodienas latviešu paaudzes garīgiem vadoniem, kuri spētu to novirzīt uz kādu krieviem vēlamu racionālu ceļu.

Neraugoties uz minētajām valodas “tiesībām”, latviešu tautas nacionālā eksistence ir tomēr nesalīdzināmi vairāk apdraudēta, nekā tas bija vecos vācu laikos un pirms 1917. gada. Virsū mācas krievu masa. Viņas vidējais kulturālais līmenis ir zemāks par latviešu, viņa⁵³ nospiež ar savu skaitu. Ir gan kā vācu laikos virkne “kaunīgu latviešu”. Bet tie nav noteicēji latviešu tautas nacionālajās gaitās.

Mēs, latvieši, esam ar militāru spēku iekļauti valstī, kuras režīmu šodien var nosaukt par pusmilitāru diktatūru vai aplēptu militāru. Maršaliem pagaidām nekāda atklāta militāra diktatūra nav vajadzīga. Šī pusmilitārā diktatūra aizvien mazāk gribētu pakļauties kādai komunistiskai pasaules “sabiedriskai domai”, un viņa jo gadu jo vairāk noteicējas kļūst viņas pašas vajadzības, vienalga, ko domā kaut kādi tur itāliešu vai franču komunisti, kas modernās pasaules apstākļos nevar “durch dick und dünn”⁵⁴ atbalstīt krievus.

Neviens šodien nevar pateikt, cik ilgs būs diktatūras mūžs. Pašā Krievijā, kaut lēnām, mostas opozīcija, aug tieksmes pēc gara brīvības, pēc demokrātijas. Bet nevajag lolot pārāk rožainas cerības. Ceļš var būt garš un grūts. Un krievu demokrātijā vēl nenozīmē Latvijas neatkarību. Arī krievu demokrātijā būs spēki, kas gribēs paturēt pieeju pie Baltijas jūras. Pastāvēs joprojām zināmas saimnieciskas nepieciešamības tuviem sakariem starp Baltiju un Krievzemi, un šīs nepieciešamības gribēs padarīt par valststiesiski “noformētām”. Tas jāpatur vērā. Bet demokrātijā būs brīvs ceļš latviešu tautas prasībai pēc neatkarības, ja viņa to vēlēsies. Un viņa to vēlēsies, tāpat kā tā paaudze, kas Latvijas valsti radīja... Tāpēc arī no visu latviešu nacionālā viedokļa ir jāiestājas par demokrātiju Eiropas austrumos. Par karu sociāldemokrāti un demokrāti un vispār mazas tautas nevar iestāties. Atoma un nukleārā bumba var noslaucīt latviešus no zemes virsas.

Cīņa par demokrātiju! – Cita ceļa šodien latviešiem nav!

Visiem latviešiem.

*

AIZSTĀVĒŠANĀS RUNA 31.X.1969. G.

Mans apsūdzētājs savu bargo runu iesāka ar to, ka iepazīstināja tiesu ar tiesājamo: visu savu mūžu viņš kaitējis strādnieku šķirai un tagad sēž te kā no vēstures mēslaines izvilkts nožēlojams vecis. Nu, redziet – kas es esmu bijis un ko darījis, par to spriedis ne mans apsūdzētājs un ne šī tiesa, bet vēsture un daudz maz objektīva

historiogrāfija, kādas Latvijā šodien nav. Un, ko tās ieliks mēslainē, par to ir atļauts dažādi domāt.

Tagad par pašu lietu. Viņas galvenais saturs ir apsūdzība par tūristam Lazdam nodotu rakstu, kura oriģināla, ja tāds ir bijis, nav, bet ir tikai Lazdas rokraksts. Lazdu laulātais pāris šajā lietā ir patiesībā līdzapsūdzētie, kuri politisku apsvērumu dēļ palaisti vaļā. Manu lūgumu izaicināt viņus kā lieciniekus tiesa noraidīja. Ir tikai viņu rakstiskas liecības, pa daļai ieskaņotas arī magnetofonā lentā. Tās mēs klausījāmies veselu dienu. Nav iespējams tieši⁵⁵ novērtēt Lazdu liecību patiesīgumu. Nav iespējams nodibināt, kā viņi pratināti. Nav iespējams tieši noskaidrot viņu liecību motīvus, kāpēc viņi aizsldamies krāvuši man virsū bijušu un nebijušu, kāpēc viņi saistījuši mani it kā ar kādu uzdevumu, kas nācis no kāda sociāldemokrātiska ārzemju centra. Abu Lazdu liecībās ir arī būtiskas pretrunas.

Konfrontācijā Paulis Lazda uz manu jautājumu noteikti apgalvoja, ka es neesmu viņam devis nekādus norādījumus nodot kaut ko Bruno Kalniņam. Savās liecībās turpretī, it īpaši Irēna⁵⁶ un tad arī Paulis, stāsta, ka no manis saņemtos rakstus būtu nodevis Kalniņam, un saka to tādā kontekstā, ka var saprast, ka ar to būtu izpildījis manu uzdevumu. Un Kalniņš visā šajā lietā ir nostādīts kā lielai pasaules milzu valstij ļoti bīstama persona. Viens Lazda liecina, ka inkriminējamo rakstu saņēmis Rīgā, otrs – ka Priedainē. Viens saka, ka saruna bijusi bez politiska satura un bijusi ap 20 min. gara, otrs – ka runājuši vairāk par stundu un par politiku, Padomju Savienībai naidīgu. Un varētu vēl turpināt, bet nav pūļu vērts, jo šķiet, ka tiesai ir vajadzība Lazdam ticēt. Konfrontācijas laikā man Lazdu liecības nebija zināmas. Es nevarēju uzdot nekādus jautājumus šo liecību tuvākai noskaidrošanai. Ar Irēnu⁵⁷ nekāda konfrontācija nenotika. Ar Lazdu liecībām es iepazinos tikai tad, kad liecība bija pabeigta. Lazdas tad jau vairs nebija sasniedzami. Lazdu liecības pēc savas juridiskās būtības ir līdzapsūdzētā aprunāšana. Par to pierādījuma spēku [tiesību] teorijā ir dažādi uzskati. Bet par to šeit velti runāt.

Pastāv uzskats, ka emigrantu presei nevar ticēt. Bet šajā lietā kā pierādījums figurē kāda ASV "Laika"⁵⁸ nofotografēts izgriezums⁵⁹, kurā var lasīt, ka Paulis Lazda kādam žurnālistam izteicies, ka saņēmis no manis divus rakstus. Un uz Lazdu pāra liecībām, tikai uz tām vien, balstās šī lieta. Būs lieki šajā slēgtajā sēdē, kur viss šķiet izlemts, runāt vairāk par šo punktu. Gribu tikai vēl pasvītrot, ka, ja es šajā lietā ko nožēloju, – ka liktenis mani vēlā dzīves vakarā sivedis kopā ar ļaudīm, kurus vecajos laikos būtu apzīmējuši ar pilnu tiesību par provokatoriem.

Ar pāris vārdiem būtu jāapstājas pie indīcijām⁶⁰. Apsūdzība saka: ja tiesa uzskatītu Lazdu liecības par nepietiekošām, tad ir vēl

indīcijas. Bet loģika ir gaužām bērnišķīga: 1) Lazda mani apmeklējis, 2) kratīšanā atrastas 4 nolietotas kopējamā papīra lapas, 3) ir ekspertīze par stilu.

Pirmā indīcija neko nepierāda. Otrā arī ne, jo nolietotajās kopējamā papīra lapās pat Drošības komitejas eksperti nav atraduši neviena vārda, kas saskanētu ar kādu inkriminējamā raksta vārdu. Par trešo indīciju jāsaka daži vārdi. Ekspertes – Zinātņu akadēmijas darbinieces Poriete un Bergmane – viņas lai ieiet vēsturē līdz ar šo lietu – ir atradušas, salīdzinot man inkriminējamo rakstu ar citiem [maniem] rakstiem: 1) inkriminējamā rakstā ir vārds “policējs” – tāds vārds ir arī citos Mendera rakstos, 2) inkriminējamā rakstā ir vārdi “komunistiska diktatūra” un “komunistu diktatūra” – tādi paši vārdi ir citos Mendera rakstos, 3) inkriminējamā rakstā ir vārds “prāvnieki”, vajag “prāvinieki”, citos Mendera rakstos ir vārds “valststiesībnieki”, bet vajag “valststiesībnieki”, t.i., abos gadījumos trūkst burta “i”.⁶¹ Un no šīs, ar atļauju teikt, “stila ekspertīzes” abas pilsones secina, ka inkriminējamā raksta autors, iespējams, ir Fricis Menders, pie kam viņu priekšā ir bijis ne ar manu roku vai mašīnu, bet ar Lazdas roku rakstīts teksts. Abas pilsones kopā par savu darbu nopelnījušas 30 rubļus.⁶² Jūdās saņēma viens pats 30.

Un nu par pārējiem apsūdzības punktiem. Gandrīz 10 gadus atpakaļ esmu izdarījis pārgalvību un uzrakstījis Maigai Kalniņai atklātņi – tātad neapslēptu lietu –, kurā alegoriskā veidā nosodījis represijas pret berklaviešiem un izteicies pret Baltijas zemju pārkrievošanu. Jā, es tolaik tā domāju – un man bija neatņemamas tiesības tā domāt –, ka berklaviešu nacionālā politika bija relatīvi pareizāka. Vai ar šādas domas izteikumu jau ir grauta vai vājināta, vai apdraudēta pasaules lielvalsts un viņas vara?

Ērmota ir šīs atklātnes atrašana. Viņa bijusi ienākusi Rīgas pastā 1959. gadā, novembrī. Aizkritusi aiz kāda galda. Atrasta tur tikai 1960. gada jūlijā. Nav nosūtīta adresātam, lai nekompromitētu padomju pastu ar sliktu darbu, bet šaubīga satura dēļ nodota Drošības Komitejai. Kam vajadzīgi šādi Hofmaņa stāsti?

Mani apsūdz par nodomu graut padomju valsti ar to, ka es savās atmiņās par “Liepājas laiku”⁶³, t.i., par 1919. gada pirmo pusi, rakstu, ka to laiku dalībnieks Ansis Rudevics⁶⁴ vēlāk kļuvis komunisti un ka šāda uzskatu maiņa, ja tā godīga, ir respektējama, bet jānosoda viņa izturēšanās pret savu pagātņi. Un šo soli viņš spēris, terora ietekmēs. Nu, pieņemsim, ka tas ir pārāk kategoriski teikts, ka vajadzēja teikt “laikam” vai varbūt. Bet raksts taču nav domāts plašai publikācijai. Ar lielu negribu es esmu viņu devis vēsturniekam kā vēstures materiālu. Vai ar to ir iespējams graut vai vājināt padomju varu?

Mani apsūdz, ka es Lazdam iedevis pretpadomju literatūru – Latvijas Tautas Padomes stenogrāfiskos protokolus, kuros ir deputātu

runas pret tā laika Padomju Sociālistisko Federatīvo Republiku. Bet viss tas taču šodien pieder vēsturei. Kādā veidā tad 50 gadu atpakaļ, un pie tam Latvijas–Krievijas kara laikā, teiktas runas var apdraudēt šodienīgo Padomju Savienību? Minētās stenogrammas ir sens vēsturisks dokuments, visām ārzemēm, ja tas tām interesē, pieejams kā vēstures avots. Un, kā vēstures avots, kuru taču nekāda represija nevar aizbāzt, var apdraudēt padomju varu, to es nesaprotu.

Mani apsūdz par 1920. gadā izdotās Marģera Skujenieka⁶⁵ grāmatas “Latvija, tās zeme un iedzīvotāji” nodošanu Lazdam. Arī šai grāmatai drīz būs 50 gadu. Man jāatzīst savā ignorancē: es neesmu šo grāmatu lasījis, bet tikai pārlapojis un nebiju līdz šim uzdūries uz inkriminējamām vietām. Bet arī tām jau ir 50 gadu vecums, grāmatai ir vairs tikai bibliogrāfiska vērtība, un es patiešām brīnos, kā viņa spēj apdraudēt padomju varu. Saka vēl, ka šīs grāmatas nav atļauts no Padomju Savienības izvest bez atļaujas. Bet tāda bija jāgādā ne man, jo es viņas izvedis neesmu.

Ar vienu vārdu jāsaka tā: tāpat kā ar plastmasas pistoli nevar apdraudēt cilvēka dzīvību, tāpat ar uzskaitītājām lietām nevar apdraudēt padomju varu. Noziegumu var izdarīt tikai ar lietderīgu rīku.

Tas būtu īsumā viss par lietas objektīvo pusi. Nu nāk subjektīvais – mana ļaunā griba graut un vājināt. Un to apsūdzība konstatē ar apbrīnojamu vienkāršību: tiesājamais ir “meņševiks”. Ar to pietiek. Viņam ļaunā griba ir tikpat kā ar mātes pienu iezīsta. Un, ka viņš ir “meņševiks”, to nenoliedz viņš pats un pierāda liecinieki. Un te man blakus jāpiemin: esmu lasījis daudz apsūdzības rakstu, bet šis ir, kā tagad saka, unikāls, viņš atsaucas uz liecinieku liecībām, uzrāda lietas lappuses, kur šīs liecības ierakstītas, bet pašus lieciniekus tiesā noprotināt neprasa, lai gan viņi ir spirtīgi un veseli un dzīvo tepat Rīgā. Un tie pāris liecinieku, kuri ir aicināti, tie varēja tikai liecināt, ka es neesmu komunisti. To es nemaz nedomāju noliegt. Esmu bijis un, jādūmā, arī nomiršu kā sociāldemokrāts. Neesmu šodien “meņševiks” šī vārda agrākajā krieviskajā izpratnē, jo “meņševiki” pieder Krievijas ķeizārvalsts specifiskajiem apstākļiem, t.i., pieder vēsturei. Es esmu sociāldemokrāts šī vārda internacionālā, nu, teiksim – Rietumu izpratnē. Un tāpēc no manas uzskatu etiķetes nevar nolasīt kā pašu par sevi saprotamu lietu graut un vājināt padomju varu. Es vēlētos to redzēt reformētu un pie tam evolūcijas ceļā. Un šādu vēlēšanos un pat iestāšanos par to nenoliedz arī dokuments, ko sauc par padomju konstitūciju. Es neesmu slēpis, ka nepiekrītu šodienīgajai nacionālai politikai Baltijā. Es domāju, ka viņu var nosaukt par šīs zemes rusifikāciju. Bet vai tad, izsakot šādas domas, grauj un vājina padomju varu? Vai šī vara bez šodienīgās nacionālās politikas pastāvēt nespēj? Ja mitētos Baltijas valstu pārkrievošana, tas tikai stiprinātu to, ko sauc par tautu draudzību.

Jā, es esmu iestājies par neatkarīgu Latvijas valsti. Un nenožēloju. Piekritu vienā lietā Ļeņinam: vai kāda tauta dzīvo savā nacionālā neatkarīgā valstī, tas nav dogmas jautājums. Tas ir laika, vietas un citu konkrētu apstākļu jautājums. Un 1918. un vēlākajos gados es biju pārliecināts, ka neatkarīgu Latviju prasa latviešu tautas un strādnieku šķiras intereses. Kas un kā būs turpmāk? Kā attīstīsies vēsture? To es šodien nezinu. Bet, ja latviešu nacionālās un darba cilvēku intereses būs labāk apmierinātas ar atdalīšanos no Padomju Savienības, es stāvēšu par to. Un tas saskanēs ar pastāvošo konstitūciju.

Jau 9 gadus atpakaļ, kad pret mani veda izmeklēšanu, es neslēpu, ka stāvu par to, lai Latvijai būtu sava nacionāla patstāvība, un būtu labi, ja Baltijas zemēs jau šodien būtu, mazākais, tāds statuss, kāds bija Somijai cariskajā Krievijā. No šī uzskata es neesmu atkāpies.

Es pieredu pie paaudzes, kura noiet no vēstures skatuves. Daudz nav palikušu. Un šodien kapa malā jūs taisāties mani sodīt par to, ko es esmu teicis, ko domāju, un stāstījis, ko redzu. Patiesas modernas kultūras pasaulē par to vairs netiesā. Tāpat kā neper jūru un nespriež tiesu par dzīvniekiem. Prokuroram varbūt negribot paspruka – “viņš jādabū prom no Rīgas”. Un nu prasa, lai uz 5 gadiem mani iespundē kādā nomaļā “nabagu mājā” starp seniliem večiem. Lai tik mani nevarētu atrast kāds ārzemnieks. Atļaujiet man smagi, smagi nopūsties par valsts varu, kam bail, ka viens 85 gadus vecs vīrs nepasaka ko tādu, kas šodienas valdniekiem nepatīk. Vairāk par 5 gadiem jūs mani izolēt nevarat.⁶⁶ Bet kāpēc tādas bailes no tūristiem, no emigrācijas? Jūs taču sakāt, ka tā izmirst. Taisnība. Vienā daļā tas būs tā. Ulmaniskai emigrācijai nav arī politiskas nākotnes. Nākamās latviešu paaudzes, ja gribēs un spēs un ja būs vajadzīgie apstākļi, lems un veidos pašas savu dzīvi. Un tāpēc, ja esat stipri, nav saprotams, kāpēc jūs pret mani no šī gada jūlija sākuma esat laiduši darbā veselu darbinieku štatu, politisko policiju, prokuratūru un tiesu.

Redziet, es esmu kā vecs kavalērijas zirgs, kas brīžiem traucas kaut kur cīņā. Varbūt par ātru. Bet vai tad tanku un raķešu laikmetā jākaro ar veciem kavalērijas zirgiem? Negribot jūs darāt viņiem godu.

Jūs taisāties man piespriet prokurora prasītos 5 gadus. Vairāk jau nevar. Un tas tik tiešām šķiet izlemts. Atļaujiet šaubīties, vai padomju justīcija ar to izpelnīsies laurus latviešu zemes vēsturē. Es lieku jums priekšā augstsirdīgāku izeju. Pēc jūsu izpratnes es esmu sodāms. Labi. Tad sodiet mani nosacīti. Un tad, ja es, pirms manu kapu aizbērs, vēlreiz pārkāpšu likumu jūsu izpratnē, es būšu “bīstamais recidīvis” un nepelnīšu augstsirdību.

Es gaidu jūsu spriedumu.

*

VĒSTULE KLĀVAM LORENCAM

20.II.70.

Miļo Klāv! Mans raksturs ir šķautņains un ass. Tas varbūt viņējos laikos, kad biju jauns zirgs, derēja frontē iepretim naidniekam, bet ir kaitējis ļoti iepretim draugiem un biedriem. Pagātņi atgriezti un izlabot nevar. Savās grūtajās dienās tagad esmu no Klāva saņēmis tik daudz simpātiju un līdzjūtības zīmju, ka man reizēm tagad trokšņainajā un nemierīgā gultas vietā asaras birst, kādu vecajam kavalērijas zirgam nemaz nedrīkstētu būt. To es tā rakstu, lai teiktu – ko mēs turpmāk jūsimies, un es, kā to sen jau būtu pienācies, uzrunāšu Klāvu ar Tu.

Nu tad pie citām lietiņām.

... tikai kādi bikses pietaisījuši Lazdas⁶⁷ varēja par mani nodot liecības, kuras tiesa lasīja veselu dienu,⁶⁸ kurām, kā spriedumā teikts, viņa “tic” un vienīgi uz kuru pamata es nīkstu šeit tādā pamestā stūrī, kāds pārspēj ikkuru daudz maz kultūras aplaizītu Sibīrijas kaktu. Kad es salīdzinu, piemēram, savu nometinājumu Turuchanskā 1907. gadā pie Sibīrijas polārā loka ar savu nometinājumu 63 gadus vēlāk, “taču ne jau Sibīrijā”, tad es saku: cilvēciskas apkārtnes un brīvības ziņā tā bija diena, tagad ir tumša, idiotiska (cilvēciskās apkārtnes ziņā) nakts.

Man patīkami dzirdēt, ka augsti tiesas kungi atzinīgi atsaucas par manu izturēšanos tiesā. Ko tad viņi bija domājuši? Ka es trakošu un aģitēšu četrās plikās sienās. Tiesa paliek tiesa, dzēršan’ paliek dzēršan’ un dārišan’ paliek dārišan’. Bija baumas, ka mani negrib padarīt par “mocekli”, bet faktiski pie manas veselības, maniem Metuzāla gadiem es faktiski tāds esmu šajā īstajā Sibīrijā, lai gan viņa no Rīgas ir tikai dažus simtus kilometru atstatu. Un visādiem ārzemju muļķiem vai tādiem, kuri par tādiem grib būt, jau var iestāstīt, ka nav par ko uztraukties, viens pusdullis sociāldemokrāts ir noziedzies, kārtējā tiesa saskaņā ar likumu viņu ir nopērusi, “er ist in kein Sibirien”⁶⁹, un šī zeme taču ārzemju “prostaku”⁷⁰ prātiņā ir savienota ar lāčiem, purviem un aukstumu un badu. Tā visa taču šim vīram nav. Ar viņu apietas humāni. “И волки сыты и овцы целы.”⁷¹

Un nu par manu dzīvīti. Šajā labākajā no visām pasaulēm viss ir relatīvs. Mans agrākais istabas biedrs Lastovka (neprot ne lasīt, ne rakstīt) saka, ka nekad nav tik labi dzīvojis. Man šis nams ir mirušo nams. Šeit nomirst vecā Vitebskas guberņa – pusanalfabētiska, ne baltkrieviska, ne poliska, ne latgaliska. Viņa ir katole, “luteri” tai ir pagāni un “latiši” puslīdz sveša, bet kāda “augstāka” un tāpēc

nemilama tauta, jo viņas dzīves stils atšķiras no vecsibīriskā. Man šeit nav nevienu cilvēka, izņemot divus, ar kuriem aprunāties. No šiem diviem viens ... ir pacēlis cepuri un nav atgriezies. "Nav gaisa!" Tas bija tukumnieks ar vecās Latvijas pamatskolas izglītību, bet arī tam divi mēneši bija diezgan. Un tā es dzīvoju kā cellē iekapsulējies mūks un baidos, ka arī nepalieku idiots.

Mana veselība ir pavisam slikta. Pēc gandrīz pusgada satrauktas dzīves, kad pretestībā visi dzīvības spēki bija sakoncentrēti gribā neizrādīt vājumu, tagad ir iestājies atslābums, un viss iet strauji uz leju.

Kā es dzīvoju? Kā plānprātīgo un trako māja. Esmu ieslēdzies aizsargājošā kapsulā. Bet mani izseko. Direktore ir saukusi dažus iemītniekus izklašināt, vai es neaģitēju. Vēstule, kas pienāk, jānodod viņai, tad tik izdala adresātiem. Tas pirms manis nav bijis. "Viņi grib zināt, vai jums nepienāk kas no ārzemēm!" Saka saprātīgākais iemītnieks (latvietis). Vai nav muļķi? Kas tad man no ārzemēm rakstīs? Ja man tur kādi paziņas no veciem laikiem bijuši, tad jādomā, arī tie ierāvuši galvu plecos un mierīgi snauž apziņā, ka vecais muļķis taču dzīvo humānos un cilvēka cienīgos apstākļos. Nu lai! Man tagad viss vienalga. Un esmu apņēmies, kad palikšu vārgs, no šīs dzīves pats aiziet. Ja to savā laikā varēja izdarīt Lafargs⁷² ar sievu un mūsu ērā⁷³ Hilferdings un Breitšeidis⁷⁴, kāpēc to nevarētu izdarīt "meine Wenigkeit"⁷⁵. Slimi, nevarīgi šeit tā kā tā nenomirst, bet vai nu nonīkst no nekopšanas, vai ziemā nosalst. Ar vienu vārdu, tāda ir dzīves proza.

Esmu aptaujājis daudzus šejienes iemītniekus, kas bijuši kādu laiku arī citās nabagu mājās, un visi saka, ka šī ir vissliktākā Latvijā.

Sievai nesen, viņu pamazām sagatavodams, rakstīju, ka, ja es nomirstu, ko gan nedomāju, bet kas 85. gadā var notikt, lai nepūlas ar manām bērēm. Mani biedri guļ, pa Urāliem un Sibīriju izmētāti, kādas tiesības man uz privilēģiju gulēt Rīgā.

Un nu, velns parāvis šo tematu! Mana individuāla nelaime ir tā, ka es vēl neesmu garā senils vai plānprātīgs. Mazākais, es tā domāju. Un varu vēl šo to saprast. Un tāpēc kā smagu, smagu garīgu slogu, tikpat kā Strenču slimnīcu⁷⁶, sajūtu savu apkārtņi, šos nožēlojamus analfabētiskos cilvēkus, ar kuriem arī te daudzkārt apietas kā ar darba lopiem

Teicu, mani izseko: 1) janvārī bija atbraucis kāds milicis (trīs zvaigznītes)⁷⁷. Esot ienākušas ziņas, ka es pārkāpjot "režīmu". Teicu, ka te nav cietums, "režīma" nav, mājas kārtību pildu, rājienu nav. Lai iet pie direktores. Aizgāja un atpakaļ neatnāca. Februārī bija "revīzija" no Krāslavas soc. nodr. nodr. Priekšniece sāka rakņāties pa "Humanite"⁷⁸ un "Volkstimme"⁷⁹. "Читаете ли вы, что положено?"⁸⁰ Atņēmu viņai laikrakstus, teikdams, ka cietumā neesmu un, kas man

“положено”, zinu labāk par viņu. Dāma nokaunējās, sāka stostīties un steidzīgi atstāja istabu.

Labi būtu, ja es būtu idiots, bet es vēl kustos. Man vēl ir garīgas intereses. Es vēl ko varu (varbūt lielos). Un tas šeit neder!

Mīļi sveicu un apkampju.

Fr

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Fricis Mendērs (1885 Rīgā – 1971 Rīgā) – jurists, valsts un politisks darbinieks. Dr. iur. (1914). 1905. gada revolūcijas dalībnieks, sociāldemokrāts kopš 1904. gada. 1905. gada revolucionāro notikumu dalībnieks Latvijā. 1907.–1917. gadā emigrācijā. LSDSP biedrs un CK loceklis (1918–1934), LSDSP priekšsēdētājs (1931–1934), Latvijas Tautas padomes loceklis (1918–1920, ar pārtraukumu), Satversmes sapulces deputāts (1920–1922), 1.–4. Saeimas deputāts, LSDSP frakcijas priekšsēdētājs, Juridiskās un Ārlietu komisijas loceklis, vairākkārt bijis Ārlietu komisijas priekšsēdētājs. Pēc 1934. gada 15. maija valsts apvērsuma arestēts, atbrīvots 1935. gada aprīlī, strādājis par zvērīnātu advokātu Rīgā. 1940.–1941. gadā LPSR Tieslietu tautas komisariāta Kodifikācijas nodaļas konsultants. Vācu okupācijas laikā nodarbojies ar lauksaimniecību. No 1944. gada rudens juriskonsults dažādās valsts iestādēs. 1948. gada 5. aprīlī arestēts un tā paša gada 1. decembrī ar PSRS NKVD Sevišķās apspriedes ārpustiesas lēmumu par pret PSRS vērstu naidīgu darbību un pretpadomju literatūras glabāšanu notiesāts uz 10 gadiem labošanas darbu nometnē. Sodū izcietis Mordvijas APSR. 1955. gada 10. oktobrī ārpustiesas nolēmums tika grozīts, un 1955. gada 21. oktobrī Menderu atbrīvoja.
- ² Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk: LNA-LVA) 1986. fonda 1. apraksta 45164. lietas 1. sējums, 287.–288. lp. Runa ir par F. Mendera apcerējumu “Domas, darbi un dzīve. 1903–1940” rokrakstā uz 5492 lapām 16 mapēs, šo pašu apcerējumu mašīnrakstā uz 1518 lapām (atbilst 3824 rokraksta lapām), apcerējumu “Latvijas valsts “Liepājas laiks” un sociāldemokrāti” uz 34 lapām mašīnrakstā, apcerējumu “Staļina cietumi” rokrakstā, apcerējumu par 1940. gada notikumiem Latvijā rokrakstā.
- ³ Turpat, 1.–4. sēj.
- ⁴ Turpat, 1. sēj., 215.a lp.
- ⁵ Īstajā vārdā Brūno Haralds Kalniņš (1899–1990) – viens no ievērojamākajiem LSDSP darbiniekiem, politologs.
- ⁶ LNA-LVA, 1986-1-45164, 1. sēj., 3.–5. lp.
- ⁷ Turpat, 242. lp.
- ⁸ Turpat, 258. lp.
- ⁹ Turpat, 83. lp.
- ¹⁰ Turpat, 84. lp.
- ¹¹ Turpat, 264. lp.
- ¹² Turpat, 270. lp.
- ¹³ Turpat, 271. lp.
- ¹⁴ Paulis Lazda (1938 Biržu pag.) – vēsturnieks, sabiedrisks darbinieks. 1944. gadā kopā ar vecākiem izceļojis uz Vāciju. 1950. gadā ieceļojis ASV,

- kur 1961. gadā ieguvis bakalaura grādu vēsturē Mičiganas Universitātē. Maģistra grāds Viskonsinas Universitātē (1965), turpat doktora grāds (1987). Kopš 1967. gada Viskonsinas Universitātes docētājs, kopš 1991. gada Vēstures fakultātes profesors Viskonsinas Universitātē Oklērā (*Eau Claire*). Latvijas Okupācijas muzeja projekta autors; piedalījies Okupācijas muzeja dibināšanā (1993). LU goda doktors (1999). Apbalvojumi: Triju Zvaigžņu ordenis (III šķira, 2000), “Daugavas vanagu” Zelta nozīme (2003).
- ¹⁵ LNA-LVA, 1986-1-45164, 4. sēj., 1.c lp.
- ¹⁶ Uldis Ģērmanis (1915–1997) – vēsturnieks, publicists (pseidonīms Ulafs Jāņsons), sabiedrisks darbinieks, Latvijas ZA ārzemju loceklis, LU Latvijas vēstures institūta goda biedrs.
- ¹⁷ LNA-LVA, 1986-1-45164, 3. sēj., 8. lp.
- ¹⁸ Turpat, 9. lp.
- ¹⁹ Turpat, 2. lp.
- ²⁰ Turpat, 12. lp.
- ²¹ Turpat, 155. lp.
- ²² Turpat, 4. sēj., 127. lp.
- ²³ Turpat, 37. lp.
- ²⁴ Turpat, 49. lp.
- ²⁵ Turpat, 75.–72. lp.
- ²⁶ Turpat, 42.–46. lp.
- ²⁷ Turpat, 3. sēj., 42. lp.
- ²⁸ Turpat, 4. sēj., 246. lp.
- ²⁹ Turpat, 3. sēj., 2., 3., 5. lp.
- ³⁰ Turpat, 10. lp.
- ³¹ Turpat, 12., 27., 28. lp.
- ³² Turpat, 36. lp.
- ³³ Soda 84 gadus vecais Menders izcieš LPSR Sociālās apgādes ministrijas pensionātā Kapiņi Krāslavas rajonā. 1970. gada 26. novembrī LPSR APP Menderu apžēlo un atbrīvo no tālākās soda izciešana. Taču, kā liecina F. Mendera 1970. gada 10. decembrī K. Lorencam no Kapiņiem rakstīta vēstule, rakstītājam tobrīd par apžēlošanu vēl nekas nav zināms. Tomēr, tā kā tā ir pēdējā no nometinājuma vietas sūtītā vēstule, jādomā, ka neilgi pēc šī datuma F. Menders atgriežas Rīgā, kur mirst 85 gadu vecumā 1971. gada 1. aprīlī. Apbedīts Rīgas Meža kapos. 1989. gadā reabilitēts.
- ³⁴ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, politiskā darbinieka Klāva Lorenca fonds, glabājamā vienība R, X, 87, 1, 17, 2. lp.
- ³⁵ Klāvs Lorencs (1885–1975) – valsts un sabiedrisks darbinieks, 1.–4. Saeimas deputāts, LSDSP CK loceklis (1920–1934).
- ³⁶ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, politiskā darbinieka Klāva Lorenca fonds, glabājamā vienība R, X, 87, 1, 16, 1.–6. lp.
- ³⁷ Turpat, R, X, 87, 1, 17, 2–5. lp.
- ³⁸ Pratināšanā F. Menders paskaidro: “Atklātnes tekstā ar vārdu “virsaiši” jāsaprot padomju Latvijas partijas un valdības vadītāji, kuri teksta beigās nosaukti par demoralizētu bandu. Krievu tautības pilsoņi apzīmēti par ģermāņiem. Ar vārdiem “senprūšu apgabali” jāsaprot Latvijas teritorijas apzīmējums. Piemēram, teikums “Senprūšu apgabali pilnīgi infiltrēti ar

- ģermāņiem” ir jālasa šādi – “Latvijas teritorija ir pārpludināta ar krieviem”. Padomju Savienības valdības galvu Hruščovu es atklātnē esmu nosaucis par ķēniņu.” LNA-LVA, 1986-1-45164, 1. sēj., 84. lp.
- ³⁹ P. Lazdas pierakstā šis vārds ir: sociālistisku.
- ⁴⁰ P. Lazdas pierakstā: cara.
- ⁴¹ Ar “iekooptēto” Priedīti, kura garīgo līmeni F. Menders min kā uzskatāmu piemēru padomju civilās nomenklatūras jeb elites garīgā līmeņa raksturošanai, domāts Haralds Priedītis (1925 Rīgā), kas ar PSRS Kara politiskā akadēmijā iegūto izglītību (1956) un 15 gadu padomju militārā dienesta pieredzi (1945–1960) bija veiksmīgi kļuvis par LKP CK Kultūras nodaļas vadītāja vietnieku (1967–1971).
- ⁴² Gan P. Lazdas norakstā, gan arī VDK variantā šajā teksta vietā ir saīsinājums: a-k.
- ⁴³ Kā P. Lazdas, tā VDK variantā šeit ir vien burts R., taču no konteksta saprotams, ka runa ir par Rumāniju, kuras kompartijas ģenerālsēkretārs Nikolajs Čaušesku 1968. gada augustā ne tikai atteicās sūtīt karaspēku t.s. Prāgas pavasara apspiešanai, bet atklāti nosodīja PSRS militāro intervenci Čehoslovākijā, par ko saņēma bargu Kremļa kritiku.
- ⁴⁴ P. Lazdam šā vārda vietā ir cipars 3.
- ⁴⁵ Literārā vācu valodā vajadzētu būt – Pferd, Frau und Zahnbürste, proti, zirgs, sievietē un zobu suka. Ar šo trīs vārdu nepareizo rakstību/izrunu izsmiets ir ne tikai prūšu kavalēristu šaurais interešu loks, bet arī zema intelekta līmenis, ko F. Menders šeit attiecina uz krievu militāristiem. Jāpiezīmē, ka P. Lazda pēdējā vārdā izlaidis burtu “p”. Viņam ir “Zahn-fürste”.
- ⁴⁶ P. Lazda pierakstijis: dziļš.
- ⁴⁷ Šā vārda nav P. Lazdas norakstā.
- ⁴⁸ P. Lazdam šeit ir K., bet VDK variantā – Krievijas.
- ⁴⁹ Šeit un turpmāk izcēlumi atbilst pasvītrojumiem P. Lazdas norakstā.
- ⁵⁰ Nikolajs Beluha (1920 Poltavā) – 1981 LKP CK otrais sekretārs, biroja loceklis (1963–1978).
- ⁵¹ Jurijs Rubenis (1925 Mogiļevā – 2004 Rīgā) – LKP CK sekretārs (1966–1970). Vitālijs Rubenis (1914 Maskavā – 1994) – LPSR MP priekšsēdētājs (1962–1970).
- ⁵² Zigmunds Osmanis (1929 Naujenes pag.) – LKP Rīgas pilsētas komitejas nodaļas vadītājs, sekretārs (1960–1970), LKP CK locekļa kandidāts (1963–1971).
- ⁵³ P. Lazdam: viņi.
- ⁵⁴ Vācu “durch dick und dünn gehen” – iet caur uguni un ūdeni, šajā gadījumā – neraugoties ne uz ko jeb nekritiski.
- ⁵⁵ Domāts – nepastarpināti.
- ⁵⁶ Pareizi – Irēne.
- ⁵⁷ Pareizi – Irēni.
- ⁵⁸ Trimdas latviešu laikraksts kopš 1949. gada Ņujorkā ASV.
- ⁵⁹ Apvainojumi nepamatoti. *Laiks*, 30.07.1969., Nr. 60, 1. lpp.
- ⁶⁰ Indīcija ir mūsdienās nelietots juridisks termins ar nozīmi – aizdomas. Šajā gadījumā, spriežot pēc konteksta, – netiešs pierādījums.
- ⁶¹ Šeit F. Menders kļūdās. Stila ekspertes ir norādījušas, ka viņa rakstu darbos lietotajos abos minētajos vārdos pirms piedēkļa -niek- trūkst burta i.

- ⁶² Patiesībā katra saņēma 25 rubļus, rēķinot 1 rubli par darba stundu.
- ⁶³ Domāts kratīšanā pie P. Lazdas atrastais un konfiscētais F. Mendera apcerējums "Latvijas valsts "Liepājas laiks" un sociāldemokrāti".
- ⁶⁴ Ansis Rudevics (1890–1974) – valsts un politisks darbinieks. Satversmes sapulces un 1.–4. Saeimas deputāts. Sociāldemokrāts (1907–1940), LSDSP priekšsēdētājs (1923–1929). LKP biedrs (no 1940).
- ⁶⁵ Marģers Skujenieks (1886–1941) – ekonomists, valsts un politisks darbinieks. Tautas padomes loceklis, Satversmes sapulces, 1.–4. Saeimas deputāts, 1926 XII–1928 I un 1931 XII–1933 III Ministru prezidents, finanšu un iekšlietu ministrs. Valsts statistikas pārvaldes direktors. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma Ministru prezidenta biedrs (1934–1938). 1940. gadā apcietināts, deportēts, nošauts Lubjankas cietumā Maskavā.
- ⁶⁶ LPSR KK 65. panta "Pretpadomju aģitācija un propaganda" 1. daļa paredzēja arī brīvības atņemšanu līdz pat 7 gadiem, taču maksimālais izsūtījuma jeb nometinājuma laiks bija 5 gadi. Prokurors ir prasījis piemērot tieši šādu soda veidu, ko aizstāvēšanās runā piemin F. Menders.
- ⁶⁷ Spriežot pēc Lazdu pāra sniegtajām liecībām VDK izmeklētājiem, šis viņiem veltītais neglaimojošais F. Mendera epitets nav bez dibināta pamata.
- ⁶⁸ Izcēlumi šeit un turpmāk – F. Mendera.
- ⁶⁹ Vācu val. – viņš nav nekādā Sibīrijā.
- ⁷⁰ Krievu val. – vientiešu.
- ⁷¹ Krievu val. – gan vilki paēduši, gan aitas dzīvas.
- ⁷² Pols Lafargs (1842–1911) – ārsts, publicists, sociālists, Francijas un starptautiskās strādnieku kustības darbinieks. Miris, izdarot pašnāvību – kopā ar sievu Lauru iedzerot indi. Savā pirmsnāves vēstulē avīzei *l'Humanite* 1911. gada 4. decembrī uzsvēra, ka aiziet no dzīves tāpēc, ka vecuma nespēka dēļ vairs nevarot cīnīties par strādnieku tiesībām un brīvību.
- ⁷³ Ar mūsu ēru F. Menders, šķiet, domājis savas un K. Lorenca politiskās darbības laiku.
- ⁷⁴ Rūdolf Hilferdings (1877–1941) un Rūdolf Breišeids (1874–1944) – vācu sociāldemokrāti. Atšķirībā no F. Mendera rakstītā abu nāves apstākļi pēc viņu nokļūšanas gestapo rokās joprojām ir neskaidri.
- ⁷⁵ Vācu val. – mana necilā persona.
- ⁷⁶ Domāta Strenču psihoneiroloģiskā slimnīca, 20. gs. sākumā oficiāli saukta par Vājprātīgo iestādi.
- ⁷⁷ Milicijas vecākais leitnants.
- ⁷⁸ *l'Humanite* – franču kompartijas dienas laikraksts.
- ⁷⁹ Austrijas komunistu laikraksts.
- ⁸⁰ Krievu val. – vai jūs lasāt, ko pienākas [lasīt]?